

תוכן העניינים

ז	תודות: אם הבית בסדר, כל המדינה בסדר
1	מבוא: לאשה
17	פרק ראשון: האשה במדינה
19	א. חברותינו בכנסת
19	1. עם כל עסקנותה נותרה – אשה
31	2. כולנו זקוקים לך, גולדה מאירסון
41	3. המין המשותף אינו מאחד
56	4. דור הצמות המקופלות לאחור
62	ב. כדי שאוכל לספר לבנותי איך בנו נשים את הארץ
62	1. לפאר את דפי ההיסטוריה
72	2. יושבת החיילת וסורגת, או תופרת ורוקמת
79	ג. שחרור ועצמאות
79	1. לחנך את האשה להכיר בערכה כאדם
85	2. עיתון המוסיף כבוד לאשה העבריה בארץ
93	3. ספר הזיכרונות והחשבונות שלנו עם המדינה
99	פרק שני: לאשה ולאם
102	א. אמהות היודעות כל כך לחכות
102	1. בתוקף היותנו נשים ואמהות
107	2. אנו הנותנות חיים, נתאחד להגנתם
112	3. אם ישראלית
119	ב. העולם טבע ביים של חיתולים
119	1. דומה חדר הלידה לאורווה
125	2. האם עלי להיניק את ילדי?
132	3. סיכה, מטפחת, מחרוזת או ארנק כסף קטון

- 141 ג. כמו בניין, כך צריכה גם המשפחה להיות מתוכננת
- 141 1. ממילא הן צריכות רק ללדת!
- 150 2. הפלות מלאכותיות – מציאות וצביעות
- 154 3. כמה פעמים כמעט ונטשה גב' מזרחי את הבית?
- 160 ד. עורי צפון ובואי תימן
- 160 1. אותה שעה ידעתי, כי אימצתי לי את הבת הזאת לעולם
- 169 2. רשאים להתייחס אליה כאל תינוקת ש"ננטשה"
- 175 3. בסוף אמרו לי: גברת, אל תחפשי, היא מתה וזהו
- 183 פרק שלישי: לאשה ולבית
- 187 א. להינשא לאיש ולהיות עקרת בית מצטיינת
- 187 1. בלי אשה אין בית
- 196 2. אל תתני לו סינר!
- 202 3. השכר היחידי שהיא מצפה לו – סיפוק הנפש
- 211 ב. עשיתי מהספונג'ה מקצוע
- 211 1. דיילת, מטפלת, רקדנית, כתבנית, מורה או ספריית?
- 217 2. בשבילך אין המקצוע חשוב כל כך, הבעל כבר ידאג לך
- 223 3. מתעורר בי לפתע חשק עז להרעיל את העולם כולו
- 228 ג. הבת במקצוע גברי
- 228 1. המרץ הגברי והעדינות הנשית
- 236 2. חברי הרופאים שלא עלו עלי זכו לפרופסורה, ואני עסקתי בבעיות משפחה
- 243 3. מדוע יש אפלייה ביחס לנשים במקצועות צוות אוויר?
- 261 סיכום: האשה אומרת כן
- 271 ביבליוגרפיה
- 287 מפתח שמות

מבוא

לאשה

בשלהי 1948 שאלה העיתונאית שולמית לבארי את רחל כהן-כגן איך היא מרגישה בתור אשה ב"פארלמנט שלנו"¹. כהן-כגן הייתה אז חברה במועצת המדינה הזמנית, ששימשה הרשות המחוקקת של מדינת ישראל עד כינון הכנסת הראשונה.² "להיות אשה יחידה בפארלמנט לא נעים, ויתר מכן: קשה!" היא אמרה. "פשוט קשה להם לשכוח שאני אשה". במועצת המדינה הזמנית ייצגה כהן-כגן את רשימת הנשים, מטעם ארגון ויצ"ו והתאחדות נשים עבריות לשווי זכויות. הרוב המוחלט של החברים במועצת המדינה הזמנית היו גברים, ו"על אחת כמה וכמה קשה מצבי באשר נבחרתי על ידי צבור של נשים. ברצון או שלא ברצון הנני מייצגת לא דעה כללית, אם כי מיוחדת לאשה, דעה נשית", אמרה כהן-כגן. היא סיפרה כיצד מתייחסים אליה הגברים במועצה: "מעולם לא היה עולה על דעת איש לחשוב על גבריותו של פלוני הציר, ואילו לגבי דידי – מדגישים קודם כל את האשה שבי ולא את תכונותי האישיות". הם ראו בה אשה ולא אדם, הבחינה; היא סיפרה על תגובות משפילות שקיבלה לאחר שנשאה דברים: "שעה שלא היה עולה כלל על דעתי לגשת אל אחד הנואמים באספה ולהעיר לו: אכן, דיברת נאה או כדומה, כי אם הייתי מעירה לגוף הענינים עצמם, הרי לעתים קרובות שומעת אני אחרי דברי הערות כלליות בנוגע לאופן הדיבור או לצורתו, בנוסח מחמאה או בקורת, והמעיר אינו מרגיש אפילו כמה הוא מגוחך ומעליב בעת

1 שולמית לבארי, "לאשה ולבית: דרושות נשים במועצתנו המכוננת", הארץ, 21.12.1948, עמ' 3 (להלן: לבארי, דרושות נשים). לבארי השתמשה במילה "פארלמנט" מפני שבית המחוקקים של מדינת ישראל עדיין לא נקרא "כנסת". הבחירות הראשונות במדינת ישראל היו לאסיפה המכוננת, שזמן קצר אחריהן החליפה את שמה לכנסת.

2 מועצת המדינה הזמנית – מנשר מס' 1, 14.5.1948, ארכיון מדינת ישראל, ISA-PMO-1000k741. לרשימות חברי מועצת המדינה הזמנית וחברי הממשלה הזמנית ראו: "מועצת המדינה הזמנית", אתר הכנסת, "הממשלה הזמנית", שם.

ובעונה אחת". ההתמודדות עם תגובות אלו הכבידו על עבודתה הפרלמנטרית, אך הייתה לה סבלנות. מלבד החשיבות שראתה בשיעור גבוה של נשים ברשימות של כל המפלגות אמרה כהן-כגן שדרוש שינוי תודעתי בקרב הגברים בישראל. "למרות הדיבורים על היותנו חברה מתקדמת, הרי צבור הגברים רואה עד היום הזה את הופעת האשה בשער הפרלמנטרי כתופעה מיוחדת במינה, ומבחינה זו עוד נדרשת התבגרות רבה מצד הגברים". היא ידעה שהתהליך דורש זמן: "עוד מחזורים לא מעטים של נשים צירות פרלאמנטים שלנו לעתיד יחוו בנימה זו של יחס, שקשה להילחם בו בלי הכנה מיוחדת, כיון שמקורו נעוץ בתת-ההכרה ברוב המקרים". בזה, להערכתה, נמצא המפתח לשינוי: "הדבר יתוקן רק כשתחדל האשה מלהוות תופעה 'מעניינת' במועצת המדינה, ובחיים המדיניים בכלל, והרי זו שאיפת כל אשה, בין אם היא פעילה במפלגה פוליטית ובין אם היא עובדת בארגון נשים: להיות כפרט מהכלל בכל מאודה, כדי שתירד מעל הפרק שאלת שוויון האשה בכל הנוגע לחובות ולזכויות"³.

הריאיון עם כהן-כגן פורסם במדור הנשים של עיתון הארץ. כהן-כגן דיברה על הקושי של נשים בחברה הישראלית להשמיע את קולן, על סטריאוטיפים מקובלים ביחס לנשים ועל המאמץ לקעקע אותם תוך גילוי אורך רוח, על גבולות המגדר ועל חצייתם, על פעילותן של נשים במרחב הציבורי, על הקושי של אשה לדבר בחברת גברים ועל ההכרח לקדם פתרונות לבעיות ולמצוקות שהעיקו על המרחב הפרטי ולהעלותם לראש סדר העדיפויות הלאומי של המדינה החדשה. הייתה זו שיחה בין נשים על נשים, שקהל היעד שלה היה נשים. גם המניע של לבארי לראיין את כהן-כגן היה נשי מובהק: הרגש היה מניע לשיחה, ולא השכל. "פשוט רציתי לדעת איך היא מרגישה", כתבה לקוראות "לאשה ולבית". הנימה הייתה אישית, כמעט אינטימית; היא הניחה שכהן-כגן "בודדה במלחמתה" במועצת המדינה הזמנית וביקשה ממנה לשתף נשים אחרות במה שעובר עליה, בעמדותיה ובשאיפותיה, והציעה לה מרחב תומך להשמעתן.

בכתבה הציגה לבארי את כהן-כגן כ"חברה יחידה בפארלמנט שלנו". יש בכך התרסה: במועצת המדינה הזמנית היו חברות שתי נשים, רחל כהן-כגן וגולדה מאיר, או מאירסון. אך כהן-כגן הייתה היחידה שהמין הביולוגי והשתייכותה המגדרית היו כרטיס הכניסה המובחן שלה למועצת המדינה הזמנית: הרשימה שייצגה נקראה "רשימת נשים" והייתה מטעם ארגוני נשים. מאיר הייתה חברה במפא"י. בכתבה הזכירה לבארי את מאיר שלא בשמה, כשהציגה את עמדתה

הנחרצת של כהן-כגן ביחס להדגשה או לטשטוש הזהות הנשית של נבחרות ציבור בעבודתן הפרלמנטרית. "האשה צריכה להשאיר אשה ואל לה לחשוב שהיא עולה בחשיבותה אם היא מטשטשת את הגבולות", אמרה כהן-כגן. "אשה באשר היא אשה, על כל תכונותיה וסגולותיה, היא שצריכה וחייבת להופיע בפרלאמנטים ובחיים המדיניים שלנו" – אחרת, תהפוך "יצור המבטל את עצמו ואת עצמיותו".⁴ חודש לאחר מכן התקיימו הבחירות לאסיפה המכוננת של מדינת ישראל, שהייתה לכנסת הראשונה. בכנסת זו כיהנה כהן-כגן כח"כית מטעם סיעת נשים. היא פרשה ב-1951, לקראת הבחירות לכנסת השנייה. כעבור כעשר שנים שבה לכנסת, הפעם כחברת כנסת מטעם סיעת המפלגה הליברלית. בשנות החמישים הייתה מאיר האשה הבכירה במפא"י והאשה היחידה בישראל שכינה בתפקיד שר – במשרד העבודה ואחר כך במשרד החוץ. לימים הייתה ראשת הממשלה.

במהלך השנים נהפכה מאיר סמל: דיוקנה הופיע על שטר ואחר כך על מטבע, נקראו על שמה רחובות ושכונות בערים בישראל, מרכז תרבות בתל אביב, בית חולים בפתח תקוה, בתי ספר ברחבי הארץ ופארק בנגב; דיוקנה מודפס על חולצות ומוטבע על ספלי קפה ונעליה כבר מזמן חרגו ממהותן כפריט לבוש והיו למוצר תרבותי וגם למושג רווי סקסזם.⁵ כהן-כגן נותרה בשוליים: רק בשנים האחרונות החליטו כמה מועצות עיר בישראל לקרוא רחוב על שמה.⁶ הקריירה של מאיר מזינה את מיתוס השוויון בין גברים לנשים במדינת ישראל, וכך גם אורח החיים הקיבוצי, שאחד מעקרונות היסוד שלו הוא שוויון, חובת השירות בצבא המוחלת במדינת ישראל גם על נשים וההנחה המוטעית שלפיה בתנועה הציונית וביישוב העברי בארץ ישראל שרר שוויון בין המינים.⁷

המציאות שונה מהמיתוס: מאיר הגיעה לראשות ממשלת ישראל לאחר שמונתה, ולא נבחרה על ידי הציבור ישירות, אחרי מותו של ראש הממשלה לוי אשכול; מראשיתו דחק המנגנון הקיבוצי את הנשים לתפקידי שירות ותבע מהן לשלם מחיר כבד במסגרת הניסיון לייצר תרבות חדשה;⁸ שירות החובה של נשים בצה"ל שעתק את הפטריארכיה;⁹ בתקופת היישוב נשללה מנשים זכות הצבעה והמאבק הסופרג'יסטי נמשך שנים.¹⁰ מחקרים ביקורתיים כבר הראו שמראשית

4 שם.

5 דנקנר וטרטקובר, איפה היינו, עמ' 128.

6 רחובות על שמה של כהן-כגן יש בערים חיפה, ראשון לציון ורעננה.

7 פרידמן, על פמיניזם, עמ' 20–24.

8 פוגל-ביז'אווי, באות משתיקה.

9 ג'רבי, המחיר הכפול; ששון-לוי, זהויות במדים.

10 שילה, המאבק על הקול; ברנשטיין, אשה בארץ ישראל.

השרה גולדה מאיר (משמאל) וח"כ בבה אידלסון, פברואר 1950 / טדי בראונר, לע"מ

לעתים רחוקות נשים קראו תיגר על גבולות אלו. בתחילת 1950 שאלה אשה מדוע חברת הכנסת מסיעת נשים לא השתתפה בדין במליאה בנושא מעמד ירושלים. "האמנם לנו הנשים אין מה לומר בשאלת ירושלים?" תהתה במכתב ששלחה למערכת האשה במדינה. כהן-כגן ענתה לה שהתשובה היא לא: אין לנשים מה לומר בעניין זה, משני טעמים. אחד, זה לא היה המנדט שלה בכנסת: "תסכימי אתי, שבשאלות הדיפלומטיה החיצונית וכן בענינים צבאיים אין לויצ"ו ולהתאחדות נשים לשווי זכויות עמדה ברורה", הסבירה. "ההנהלות של שני הארגונים אינן דנות בשאלות אלו בכלל". נימוק זה ממצה את גישתה כלפי תפקידה כמחוקקת ואת האופן שבו ראתה את תפקידה בכנסת בתור נציגת סיעת נשים, שייצגה ארגוני נשים שנושא הביטחון היה רחוק מהם ולא את ציבור הנשים בכלל. הטעם השני: כהן-כגן לא חשבה שהיא בקיאה מספיק בתחום כדי לומר משהו. "כל התעסקותי במשך השנים הרבות של עבודתי הצבורית לא

חוף תל אביב, סתיו 1949 / טדי בראונר, לע"מ

בישראל. המקורות שהנשים נשענו עליהם לא היו זכויות נשים יולדות על פי חוק או עמדות של רופאים מומחים אלא פתרונות אישיים, פרטיים מאוד, שמצאה כל אשה הודות לניסיון של אשה אחרת שהייתה נכונה לחלוק אותו עמה. נשים ניחמו נשים ואמרו להן שהכאבים והאי-נוחות אחרי הלידה עתידיים לחלוף. העצה העיקרית הייתה להדחיק את הקושי ולהתרכז במילוי התפקידים המסורתיים ברצון, לכל הפחות כלפי חוץ. תסכול, אכזבה ותוגה הם רגשות לגיטימיים, אך נשים בישראל היו מעשיות: תחושות אלו לא יועילו ואף יזיקו לאשה עצמה – עם רגשות תסכול קשה לנקות את הבית כמו שצריך ולהרתיח חיתולים צואים, על כן אין בהם טעם. ההנחה הייתה שככל שאשה תשלים מהר יותר עם תנאי חייה החדשים בבית, כך יהיה לה קל יותר לתפקד, בדומה לאסירה שעליה להשלים עם תנאי המאסר שנכפו עליה. כך, במקום לנסות לפתוח את הדלת ולחוש תסכול, מוטב לחשוב כיצד להנעים את שהותה בו. בכל העצות האלה איששו נשים את גבולות הבית כמרחב הפעולה של האשה, שעם לידת תינוק הוגבהו ובוצרו. זה היה הכרחי הן לשלוות נפשה של האשה אחרי הלידה, הן לשלמותה של המשפחה עם הולדת תינוקות חדשים ומכאן לבניין המדינה: נשים מכל הזרמים הפוליטיים טענו את תפקודה של האשה הפרטית במשמעות לאומית והסבירו שאימהות בריאות וחזקות הן הערובה האולטימטיבית לשלמותה של המשפחה וזוהי הערובה

ולתהות על מקורותיו; צעירות, שגדלו על ברכי מיתוס השוויון וגילו שמקצועות נחסמו בפניהן, בחרו לא לשתוק. אך הן היו מועטות, וקולן נשמע אך בקושי.

א. להינשא לאיש ולהיות עקרת בית מצטיינת

1. בלי אשה אין בית

"אין אני יודעת מה לחשוב על עקרת הבית הישראלית. מה היא? גיבורה לאומית, סמל ומופת לאדם הנושא את עולו ואינו פוצה פיו או שמא להפך, חוטאת היא, פושעת, על עצם ההכנעה, השתיקה וההתפשרות עם הגורל, בהם נושאת היא בקשיים היום-יומיים המרובים והמיותרים שנפלו בחלקה?" כתבה העיתונאית שולמית לבארי במדור הנשים של הארץ בינואר 1952. היא תיארה סדר יום טיפוסי של אשה בישראל על רקע מדיניות קיצוב המוצרים והפיקוח על מחיריהם, או בקיצור הצנע, שהכבידה על משקי הבית זה כשנתיים וחצי.¹⁶ התחליפים למצרכי ניקיון והיגיינה היו איומים: ריח הנוזל לניקוי כלי זכוכית "מעורר הקאה", הסבון "נמס במהירות מפליאה", והמטליות "במקום לנקות את הרצפות הן מטביעות עליהן 'עקבות' עם כל שפשוף", אך נשים לא מחו. היא דיווחה כיצד עמדו כמאתיים נשים מחוץ לחנות בתל אביב עד שתפתח. כעבור שעתיים של המתנה נמסר להן שהמלאי אזל ועליהן לחזור למחרת. אף אחת לא אמרה מילה על הזמן שבזבזו. "איני יודעת מה יש כאן", סיכמה לבארי. "גבורה, אורך רוח ונכונות לסבול ולשתוק או סתם טמטום חושים מרוב טרדה וסבל".¹⁷ תהייה זו הייתה יוצאת דופן בנוף מדורי הנשים בעיתונות, שעסקו באופן אינטנסיבי באחזקת הבית ושפעו הדרכה בנושאי ניקיון, בישול, כביסה ותפירה. נשים לא קראו תיגר על תפקידן כאחראיות בלעדיות על משק הבית ואחזקתו, כמבשלות ואופות, שוטפות וממרקות, מנקות ומסדרות, תופרות ומטליאות, מכבסות ותולות, מגהצות ומקפלות, קונות ומנהלות את התקציב המשפחתי. הן קיבלו את עבודות הבית כגזירת גורל. "בלי אשה אין בית", תמצתה עיתונאית לאשה שרה צור, והסבירה שאשה טובה משתדלת לבצע את עבודות הבית במהירות.¹⁸

16 על מדיניות משק החירום (הצנע) ועל הכלכלה בעשור הראשון ראו: גלעדי, מצנע לצמיחה.

17 שולמית, "קטנות יום יום", הארץ, 15.1.1952, עמ' 3.

18 שרה צור, "בלי אשה אין בית", לאשה, 21.5.1957, עמ' 4-5 (להלן: צור, בלי אשה).